

ХАЛФАЧИЛИК АНЪАНАЛАРИНИ ЎРГАНИШНИНГ НАЗАРИЙ ЖИХАТЛАРИ

Раззоқова Гўзал.

*Жиззах Давлат педагогика институти
“Тарих ўқитиш методикаси” кафедраси
катта ўқитувчиси.*

Аннотация:

Ўзбек халқ поэтик ижодининг тарихи ниҳоятда қадимий бўлишига қарамасдан, уни ўрганувчи фан – фольклоршуносликнинг шаклланиши анча кейинги даврларга тўғри келади. Ўзбек халқ оғзаки ижодида “фольклор” атамаси дастлаб “эл адабиёти”, “халқ адабиёти”, “оғзаки адабиёт” ва “оғзаки ижод” тарзида қўлланилди.

Калит сўзлар:

Қўшиқчилик санъати, фольклор, “Халқ мусикаси”, “мусика фольклори”, “Чиғатой тили дарслиги”, “Тўрўғли” достони ва фольклорчилик наъмуналари.

Маълумки, энг қадимги даврларда яшаган турли халқлар маданияти ва санъатини бир-биридан кескин фарқ қилувчи турлари ҳамда шакллари мавжуд бўлиб, уларни кўз билан кўриш ёки илғаш қийин. Чунки, ибтидоий одамлар ҳаётида моддий-иқтисодий турмуш жабҳаларидан шаклланиб келаётган маданият ва санъат бевосита уларнинг турмуш тарзи билан боғлиқ бўлиб, буларга кўпроқ уларнинг руҳий ҳолати, кечинмалари ҳамда ҳўжалик фаолияти катта таъсир этган. Айниқса, ўзбек миллий мусика санъатининг пайдо бўлиши ва ривожланишини унинг дастлабки босқичлари яъни, миллатнинг турли даврлардаги тарихида ҳам кўриш мумкин. Қолаверса, бошқа халқларда бўлгани каби ўзбек мусика маданияти ҳам бошқа миллий оҳанглар нота ёзуви ёки шунга ўхшаш мусикий белги билан ифодалана бошлаганига қадар катта тарихий йўлни босиб ўтган¹.

Қўшиқчилик санъати инсоннинг узок тарихий даврлар давомида шаклланган ижтимоий фикри, ғоялари ва дунёқарашлари маҳсулидир. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, қадимги Марказий Осиё халқлари қўшиқчилик санъатининг бошқа этнослардаги шундай санъатига ўхшаш бўлганлигидан ташқари, ўзининг фарқланувчи жиҳати асосан, шеърий ва рақс билан ҳамоҳанг боғлиқликда ривожланиб келган. Бундан ташқари, қўшиқчилик энг қадимги даврларда халқ санъати шаклида пайдо бўлиб, кейинчалик ижтимоий табақаланиш натижасида унинг касбий (профессионал) шакли ажралиб чиқа бошлаган².

Ўз ўрнида таъкидлаш жоизки, қадимги қўшиқчилик санъати жанрлари ва шакллари ранг-баранг бўлиб, улар ижтимоий турмуш, халқ анъаналари ҳамда маросимлари билан бевосита боғлиқ ҳолда, асосан мадҳиялар, аллалар, йиғи, ҳарбий қақирқлар, ибодат қўшиқлари, тантаналар, шунингдек, байрам қўшиқлари тарзида намоён бўлган³.

Ўзбек халқининг фольклор жанрлари жуда хилма-хилдир. Ҳар бир воҳанинг этник жойлашуви ва урф-одатига қараб фольклор жанрлари ҳамда услублари турличадир. Шунини инобатга олган ҳолда бугунги кунда олдимизда турган вазифа мавзуни этнографик жиҳатидан ўрганиб, унинг фольклоршунослик ва этнологиядаги назарий жиҳатларини тадқиқ қилишдан иборат эканлигини алоҳида қайд этиш жоиз.

“Фольклор” атамаси *инглизча* (folk) ва (lore) – донолик сўзларидан ясалган бўлиб, “халқ донолиги”, “халқ донишмандлиги” маъноларини англатади. Мазкур атама биринчи марта 1846 йилда Вильям Томас томонидан илгари сурилган. Шундан бошлаб ушбу термин халқаро миқёсда илмий муомалада кенг тарқалди. Шунга қарамай, Англия ва АҚШда ушбу атама кенг маънода халқ ижодиётининг барча соҳалари – халқ поэзияси, насри, мусикаси, рақс, рассомлик, ўймакорлик, диний эътикод ва урф-

¹ Ҳамидов Ҳ. Ўзбек анъанавий қўшиқчилик маданияти тарихи. – Т: Ўқитувчи, 1996. – Б. 8.

² Юқоридаги асар... – Б. 9–10.

³ Ҳамидов Ҳ. Ўзбек анъанавий қўшиқчилик маданияти тарихи.... – Б. 8.

одатларини ифодаласа, собиқ Совет Иттифоқида эса, асосан, сўз санъати ҳамда халқ оғзаки поэтик ижоди тушунчасини ўзида акс эттирган.

“Халқ мусикаси” тушунчаси “мусика фольклори”, халқ санъатининг бошқа турлари, чунончи, ўймакорлик (ёғоч, ганч ва мис ўймакорлиги), кулолчилик, заргарлик, зардўзлик, каштадўзлик сингарилар халқ амалий санъати атамалари билан ифодаланади. Халқ рақси санъати хореография (грекча choreuo-хор жўрлигида рақсга тушмоқ ва grapho-рақс ҳаракатларини махсус белгиларда ёзиб олмақ) деб юритилади⁴.

Маълумки, ўзбек халқ поэтик ижодининг тарихи ниҳоятда қадимий бўлишига қарамасдан, уни ўрганувчи фан – фольклоршуносликнинг шаклланиши анча кейинги даврларга тўғри келади. Ўзбек халқ оғзаки ижодида “фольклор” атамаси дастлаб “эл адабиёти”, “халқ адабиёти”, “оғзаки адабиёт” ва “оғзаки ижод” тарзида қўлланилди. 1935 йилда Ҳ. Зариф ва Ш. Ражабийларнинг “Ўзбек совет фольклоридан намуналар” китоби нашр этилганидан кейин мазкур атама кенг қўлланила бошланди ва аста-секин ўзбек фольклори тушунчаси замирида ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди тушуниладиган бўлди. Ҳ. Зарифнинг олий ўқув юртлари учун тузган икки жилдлик “Ўзбек фольклори” (1939, 1941) хрестоматияси нашр қилинган, ушбу атама янада барқарор мазмунга эга бўлди.

Ўзбек фольклори оғзаки сўз санъатининг ёрқин намунаси бўлиб, ўзида халқнинг дунёқараши, бадий завқи, ижодий салоҳияти, симпатия ва антипатияси, орзу ҳамда интилишларини акс эттиради⁵. Бинобарин, фольклорни махсус фан сифатида олий ўқув юртларида ўқитиш ҳаётий зарурият тақозоси туфайли амалга ошди. Фольклор санъатини фан сифатида ўрганиш ҳаракати дастлаб Англия университетларида XVII аснинг иккинчи ярмидан бошланган бўлса, Россияда эса Ф. Н. Буслаев, А. Н. Веселовский ҳамда Н. И. Стороженколарнинг ташаббуси билан 1863 йилда Москва ва Петербург университетларида “Умумий адабиёт тарихи” номи остида рус фольклорини ўқитиш йўлга қўйилди. Минтақада ўзбек фольклорини ўқитиш ташаббуси эса Октябрь инқилобидан сўнг, яъни 1930 йилларнинг ўрталарида амалга ошди.

Қадимги фольклорга оид турли афсона ва ривоятлар айрим сайёҳларнинг эсдалик китоблари ҳамда тарихий манбалар орқали ҳам етиб келган. Туркий халқлар фольклори намуналари тўплаш ва ёзиб олиш машҳур комусий олим Маҳмуд Кошғарийнинг (XI аср) “Девону луғотит турк” асаридан бошланса, тарихий манбаларда Маҳмуд Замахшарий фольклоршунослик билан шуғулланиб, кўплаб мақол, афсона ва ривоятлар тўплаганлиги ҳақида маълумотлар учрайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, том маънода ўзбек фольклоршунослигини ўрганиш ишлари XIX асрнинг ўрталаридан бошланади. Мазкур даврда Марказий Осиёга Ғарб мамлакатларидан бир қанча сайёҳ ва шарқшунослар турли сабабларга кўра кириб кела бошлаган. Улар ўз саёҳатлари давомида маҳаллий халқнинг оғзаки ижоди билан ҳам қизиқиб, улардан айрим намуналарни тўплаб, турли нашрларда чоп эттирган.

XIX асрнинг ўрталарида Хива ҳамда Бухоро хонликларида саёҳат қилган можар олими Херман Вамбери Хоразмдан “Юсуф ва Аҳмад” достонининг кўлёмаси, “Хурлиқо ва Ҳамро” ва “Тўрўғли” достонларидан айрим парчаларини олиб кетган эди. Шунингдек, Вамбери бахши ва қиссахонлар ижро фаолияти билан ҳам қизиқиб, кўплаб халқ мақолларини ҳам тўплаган. У ўзи тўплаган материалларни 1867 йилда Лейпцигда “Чиғатой тили дарслиги” номи билан чоп эттирган эди. Ушбу китоб хрестоматия-мажмуа деб номланса-да, ундан шарқшунос олимнинг ўша даврдаги туркий халқлар фольклорига оид тадқиқотлари ҳам ўрин олган.

Марказий Осиё Россия империяси томонидан истило қилингандан кейин рус сайёҳ ва шарқшуносларининг ушбу ўлкага бўлган қизиқишлари янада ортди. Натижада Марказий Осиёга келган рус зиёилари мазкур ўлкадаги халқлар фольклоридан намуналар ёзиб олиб, уларни турли нашрлар орқали эълон қилган эди. Улардан бири Н. П. Остроумов бўлиб, у мақол, матал, топишмоқ ва эртакларни тўплаш ҳамда чоп этишга муайян даражада ўз ҳиссасини қўшган. Шунингдек, А. Н. Самойлович 1908 йилда Хивага келиб, воҳа аҳолиси билан суҳбатлашиб, улардан оғзаки тарзда

⁴ Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Халқ оғзаки поэтик ижоди. – Т: Ўқитувчи, 1990. – Б. 4.

⁵ Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – Б. 4.

“Аннамурод бобо” ва “Эрни эр қилган хотин” эртақлари ҳамда “Хоразмнома” қўшиқларидан парчалар ёзиб олиб, Санкт-Петербургда чоп эттиради.

А. Н. Самойлович илмий тадқиқот ишлари билан ҳам шуғулланиб, “Тўрўғли” достонининг гснесиси ҳақида муҳим материалларни эълон қилади.

XIX асрдан бошлаб айрим китоб шинавандалари ташаббуси билан халқ достонларининг қўлёзма, кейинчалик тошбосма нусхалари ҳам пайдо бўла бошлади. Ушбу қўлёзмалар фольклоршунослик талабларига тўла жавоб бера олмаса-да, ўша даврда мавжуд бўлган айрим халқ оғзаки ижоди намуналарининг сўнгги асрларгача сақланиб қолиши ва уларнинг янгидан оғзаки репертуарга айланишида муайян аҳамиятга эга бўлди.

XX асрнинг иккинчи чорагидан бошлаб ўзбек миллий фольклоршунослиги шакллана бошлайди. Халқ ижодини тўплаш ва ўрганиш ишлари дастлаб Туркистон маориф комиссариати Давлат илмий кенгашининг Ўзбек билим ҳайъатида марказлаштирилади. Ушбу хайрли ишнинг илк ташкилотчиларидан бири Ғози Олим Юнусов бўлиб, у 1922 йилдан бошлаб халқ ижодиёти асарларини ёзиб олиш ва уларни тадқиқ қилиш ишларини йўлга қўйди. 1923 йилда Мулла Бекжон Раҳмон ўғли Хоразмдан тўпланган 564 та мақолни “Ўзбекча башар сўзи” номи остида чоп эттирди. 1925 йилда Элбек ва Ғулом Зафарийлар томонидан “Ашулалар” тўплами эълон қилинди.

Фольклоршунослардан Ҳоди Зариф (1905–1972), Мансур Афзалов (1910–1973), Музайяна Алавия (1909–1988) ва Ж. Қобулнӣёзов (1919–1974)лар халқ оғзаки ижодига оид кўпгина мусикий асарларини тўплаш ҳамда тадқиқ қилиш ишларини амалга оширган. XX асрнинг 60- йилларига келиб фольклоршуносларнинг янги авлоди етишиб чиқиб, дастлаб 1980 йилда Ҳ. Раззоқов, Т. Мирзаев, О. Собиров ва К. Имомов, кейинчалик К. Имомов, Т. Мирзаев, Б. Саримсоқов ҳамда О. Сафаровлар томонидан “Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди” бўйича дарсликлар яратилди.

Адабиётлар:

1. Ҳамидов Ҳ. Ўзбек анъанавий қўшиқчилик маданияти тарихи. – Т: Ўқитувчи, 1996. – Б. 8.
2. Ҳамидов Ҳ. Ўзбек анъанавий қўшиқчилик маданияти тарихи. – Т: Ўқитувчи, 1996 – Б. 9–10.
3. Ҳамидов Ҳ. Ўзбек анъанавий қўшиқчилик маданияти тарихи.... – Б. 8.Имомов К., Мирзаев Т.,
4. Саримсоқов Б., Сафаров О. Халқ оғзаки поэтик ижоди. – Т: Ўқитувчи, 1990. – Б.
5. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – Б.
6. Халикулова, Хулкар Юлдашевна. "УЧАСТИЕ УЗБЕКИСТАНА В ПАРАЛИМПИЙСКИХ ИГРАХ (2004-2014 гг.)." Вестник развития науки и образования 6 (2014): 70-75.
7. Халикулова, Хулкар Юлдашевна. "Государственная политика Узбекистана в сфере поддержки инвалидов." Актуальные вопросы современной науки и образования (2016): 99-102.
8. Халикулова, Хулкар Юлдашевна. "Функционирование дошкольных учреждений для детей с ограниченными возможностями (1991-2013 гг.)." Вестник науки и образования 10 (22) (2016).
9. Халикулова, Хулкар Юлдашевна. "История развития толерантного отношения к инвалидам на основе изучения письменных источников восточных мыслителей Средней Азии." Проблемы современной науки и образования 12 (54) (2016).
10. Халикулова, Х. Ю. "ИСЛАМ И ТРАДИЦИОННЫЕ ЦЕННОСТИ В ОТНОШЕНИИ К СОЦИАЛЬНО УЯЗВИМЫМ СЛОЯМ НАСЕЛЕНИЯ." Идеалы и ценности ислама в образовательном пространстве XXI века (2016): 257-259.
11. Халикулова, Хулкар Юлдашевна. "ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ШКОЛАХ И ШКОЛАХ ИНТЕРНАТАХ (1991-2014гг.)." Theoretical & Applied Science 5 (2016): 40-43.
12. Xulkar, Xolikulova. "Social protection of people with disabilities in Uzbekistan after State Independence." Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives (2015): 29.
13. K Xolikulova, P Qulmatov, K Fayzullayeva, M Xolbekova. Historical aspects of the attitude of society to the people with disabilities in antiquity and the middle ages in the east and west. International Journal of Scientific and Technology Research 9 (4), 3486-3492
14. Kholikulova K. Y. Evacuation of children during World War II to Uzbek families //Eurasian Scientific

Herald. – 2022. – T. 5. – C. 8-13.

15. Kholikulova, Khulkar Yuldashevna. "Evacuation of children during World War II to Uzbek families." Eurasian Scientific Herald 5 (2022): 8-13.

